

Topographia Hibernica.

Gerald van Wales en de Ierse mythe

Marion Wigchert

In 1185 begon een Normandische edelman en geestelijke, Gerald van Wales, aan een boek over de geografie, geschiedenis en bewoners van Ierland. Het duurde drie jaar voor het werk af was. Na voltooiing droeg hij het op aan Hendrik II, koning van Engeland en veroveraar van Ierland. Het boek werd door het publiek goed ontvangen en dit moedigde de schrijver aan om het verder uit te breiden met bijbelse fragmenten en allegorische verhalen. Tot zijn dood in 1123 bleef Gerald werken aan de tekst, die in zijn uiteindelijke vorm twee keer zo groot was als de eerste versie van 1188.¹

Dit boek, de *Topographia Hibernica* (of *Hiberniae*), heeft een belangrijke rol gespeeld bij het ontstaan en de verbreiding van de Ierse mythe, het idee dat Ierland een eiland was bewoond door mythische wezens en barbaarse mensen, een land vol wonderen en magie. In dit artikel wil ik nagaan, waaruit Gerald's bijdrage aan die mythe precies heeft bestaan en tegen welke historische achtergrond we haar moeten plaatsen.

Gerald van Wales

Gerald van Wales (Giraldus Cambrensis in het Latijn) (1146-1225) was de zoon van een Normandische ridder en een Welshe prinses. Deze gemengde afkomst bepaalde voor een groot deel zijn identiteit. Gerald behoorde tot de clan van de Fitz-Geralds, één van de eerste Normandische families die zich na de verovering had gevestigd in Wales. Via zijn moeder, een kleindochter van de legendarische prins Rhys ap Tewdwr van Wales, was hij verwant met de machtigste koloniale families van Wales en bovendien was hij door haar Welshe bloed verbonden met de prinses van Wales.²

Zijn geboorte, opvoeding en familie plaatsten Gerald op één lijn met de regerende aristocratie, die zich, hoewel zij van oorsprong Normandisch was, via huwelijken nauw had verbonden met de inheemse Welshe hoven. Gerald was trots op zijn familie en haar daden:

Zelfs al had ik honderd tongen, honderd monden en een stem
van ijzer, noch zou ik niet kunnen verhalen van al hun daden

zoals zij dat verdienen. Wat een ras, wat een edel geslacht, zijn aard tweevoudig, zijn moed ontleent het aan de Trojanen zijn bedrevenheid met wapens aan de Fransen.³

Gerald voelde zich duidelijk geen Welshman, hij was een Cambro-Normandiër, een produkt van de *frontier*-samenleving die Wales in deze periode was. Zijn loyaliteit lag bij zijn familie, niet bij de in zijn ogen barbaarse bewoners van Wales.

Omdat Gerald de jongste zoon was, was hij voorbestemd voor een kerkelijk leven. Volgens Bartlett was dit ook het leven dat Gerald zelf vanaf zijn jeugd voor ogen stond, want als zijn broers zandkastelen bouwden, maakte hij van zand kerken.⁴ Gerald ging studeren, eerst in een abdij in Gloucester, terwijl hij later naar Parijs vertrekt. Na zijn studie werd hij achtereenvolgens benoemd tot gezant, diaken, aartsdiaken en uiteindelijk plaatsvervangend bisschop. Het bisschopsambt dat hij fel begeerde, dat van het geprojecteerde Welshe aartsbisdom van St. David's, heeft hij echter nooit mogen vervullen - oppositie vanuit Canterbury verhinderde dat het er kwam.⁵

Gerald was een geleerd man. Hij geldt, met zijn meer bekende tijd- en landgenoot Johannes van Salisbury, als een belangrijke Engelse exponent van de zogenaamde renaissance van de twaalfde eeuw. Naast de *Topographia Hibernica* schreef Gerald nog een boek over Ierland en twee over Wales. Verder schreef hij hagiografiën, theologische tractaten, een vorstenspiegel en een autobiografie.

Als geestelijke was Gerald een fervente aanhanger van de Gregoriaanse hervormingsbeweging. Zowel in zijn werk als in zijn boeken bracht hij de ideeën van deze hervormers onder de aandacht. Hij trok ten strijde tegen alles wat in zijn ogen niet deugde aan de levenswijze van geestelijken en leken. Daarnaast benadrukte hij de rol van de parochiegeestelijke als morele leidsman voor de gelovigen. Het is ironisch dat Gerald zo ageerde tegen simonie en nepotisme, terwijl hij zelf zijn geestelijke carrière grotendeels te danken had aan de gunsten van zijn oom David Fitz-Gerald, bisschop van St. David's, die bovendien getrouwd was en kinderen had.⁶

Anglo-Normandische expansie in Ierland

Als lid van de machtige Fitz-Gerald-clan bevond Gerald van Wales zich in het centrum van de Anglo-Normandische expansiebeweging. De Fitz-Geralds hadden met een aantal andere Anglo-Normandische families uit Wales (in de literatuur wel aangeduid als Cambro-Normandiërs) het initiatief genomen tot

de verovering en kolonisatie van Ierland. Strikt genomen waren ze door een van de Ierse koningen, Diarmait Mac Murchada, 'uitgenodigd' om te komen helpen bij de herovering van gebied dat hem was afgenomen. Mac Murchada was met zijn verzoek in 1166 eerst naar Hendrik II gegaan, maar die had geen tijd om de Ier persoonlijk bij te staan. Hij gaf hem toestemming om binnen zijn machtsgebied een leger bij elkaar te brengen. Mac Murchada riep hierop de hulp in van de Anglo-Normandiërs in Wales. Onder leiding van Robert de Clare, alias Strongbow, trokken zij in 1169 op naar Ierland. Een aantal van hen, onder wie verschillende familieleden van Gerald, hebben zich nadien in het land gevestigd.⁷

Pas laat in de dertiende eeuw gingen de Engelse koningen zich bemoeien met de kolonisatie van Ierland. R. Bartlett onderscheidt hiervoor twee redenen. Ten eerste wilde de koning mee profiteren van de opbrengsten van het land. Daarnaast was de situatie voor de Engelse machthebber bedreigend. Er was een semi-autonome aristocratische machtsbasis ontstaan die het centrale gezag tartte. Om deze macht in te tomen, riep de Engelse koning zich uit tot heer van Ierland waaraan de Cambro-Normandiërs verantwoording moesten afleggen.⁸

Een derde oorzaak voor het Engelse ingrijpen was de druk van de Kerk. De aartsbisschop van Canterbury eiste het primaat op over de Ierse kerk en zocht steun bij Hendrik II om deze claim in realiteit om te zetten. Canterbury had tot 1152 het recht gehad de Ierse bisschoppen te wijden en via dat recht veel invloed uitgeoefend op de gang van zaken in de Ierse kerk. In 1152, op de synode van Kells, besloot de paus echter dat de Ierse kerk voortaan onafhankelijk van Canterbury zou zijn. De aartsbisschop tekende protest aan bij de Engelse koning. Deze stuurde in 1155 een petitie naar de paus. Onder het mom van kerstening van de heidense Ieren vroeg hij toestemming om het land binnen te vallen. De paus, Adrianus IV, gaf Hendrik II het recht om Ierland te veroveren en van hem in leen te bezitten. Dit recht ontleende de paus aan de *Donatio Constantini*, de (valse) schenkingsoorkonde waarbij keizer Constantijn een groot deel van zijn macht in het West-Romeinse Rijk afgestaan zou hebben aan paus Sylvester I. Eén van de bepalingen van de *Donatio* luidde dat alle eilanden van het Westen, dus ook Ierland - en Engeland zelf, maar dat durfde de paus in deze tijd nog niet hardop te zeggen - onder het gezag van de Roomse Kerk vielen. Wat Hendrik II hiervan ook gedacht mag hebben, hij bracht een enorme vloot bijeen en vestigde in 1171 de Engelse macht in Ierland.⁹

Gerald in Ierland

In 1183 zette Gerald voor de eerste keer voet op Ierse bodem. Hij vergezelde zijn oudste broer Philip bij een bezoek aan hun oom Robert FitzStephen. Terug in Wales werd Gerald door Hendrik II in dienst genomen als hofkapeiaan en leraar voor zijn zoon John - de bekende Jan zonder Land. In die hoedanigheid vergezelde hij de jonge prins bij diens militaire expeditie naar Ierland. Doel van deze tocht was het verzet van de opstandige Ieren voorgoed te breken. De expeditie werd een mislukking voor John, maar gaf Gerald voldoende materiaal voor het schrijven van twee boeken over Ierland: de *Expugnatio Hibernica*, het verslag van John's Ierse expeditie, en de *Topographia Hibernica*.¹⁰

Geen van beide boeken vertelt veel over Gerald's Ierse reizen, want ze zijn niet als reisverslagen bedoeld. Waar Gerald in Ierland precies is geweest, weten we of uit andere bronnen, of moeten we afleiden uit de detaillering en oorspronkelijkheid van Gerald's topografische beschrijvingen. Bekend is dat hij Cork, Waterford en Dublin heeft bezocht, waarschijnlijk ook Kildare en Meath. J.M. Boivin meent dat Gerald verder is gekomen, zelfs tot in Ulster. De rest van het land, met name het westelijke deel¹¹, is klaarblijkelijk niet door hem bezocht, evenmin als door andere Anglo-Normandiërs in deze periode.¹²

De *Topographia Hibernica*

De *Topographia Hibernica* is opgebouwd uit drie hoofdstukken. Het eerste deel gaat over de flora en fauna van Ierland. Het beschrijft de verschillende vogels en zoogdieren, de loop van de rivieren, de getijden van de zee en de morele implicaties van deze natuurverschijnselen. Het tweede hoofdstuk behandelt de wonderen en mirakelen van Ierland. Gerald maakt dit onderscheid expliciet. 'Wonderen' zijn voor hem bijzondere natuurverschijnselen, 'mirakelen' wonderbaarlijke gebeurtenissen die plaatsvinden door de tussenkomst van heiligen. De meeste wonderen die Gerald beschrijft, hebben te maken met betoverde bronnen, fonteinen en eilanden. Bij de mirakelen geeft Gerald een beschrijving van de belangrijkste Ierse heiligen zoals St. Patrick, St. Kevin, St. Colman¹³ en St. Brigid. Het derde deel van de *Topographia* geeft een beeld van de geschiedenis van Ierland vanaf de eerste bewoners tot

Geralds tijd. Bovendien beschrijft dit deel het uiterlijk en de normen en waarden van het Ierse volk dat in de ogen van Gerald primitief en barbaars was.

De Ierse Mythe

Gerald benadrukt meer dan eens dat het grootste deel van de door hem opgetekende feiten berust op eigen waarneming of anders toch door ooggetuigen aan hem is verteld. Uit een onderzoek van J. Stewart blijkt evenwel dat de meeste beschrijvingen in de *Topographia Hiberniae* zijn ontleend aan toen reeds bestaande geschreven bronnen over Ierland, zoals de *Lebor Gabala*, een vroeg-middeleeuwse Ierse kroniek en de zogenaamde *Mirabilia Hiberniae*, verzamelingen van Ierse wonderverhalen. Daarnaast gebruikt de auteur een keur van klassieke en eigentijdse auteurs. Met andere woorden, voor het componeren van zijn werk had Gerald zijn studeerkamer niet hoeven verlaten. Maar, bepaalde passages in de *Topographia Hiberniae* lijken door Gerald te zijn geschreven of ingevoegd met de opzettelijke bedoeling om de Ieren en hun land in een ongunstig daglicht te stellen. Natuurlijk is dat al eerder opgemerkt en heeft men gezocht naar mogelijke redenen. Stewart beweert dat Gerald de *Topographia* schreef als een legitimatie voor de Engelse overheersing en de expeditie van prins John in Ierland.¹⁴ Zijn opzettelijke negatieve beeld van Ierland als een land van barbaren was een middel om de verovering van het eiland door de beschaafde Normandiërs te rechtvaardigen.

Stewart en Boivin spreken in dit verband van de 'mythe van Ierland' die in de *Topographia Hiberniae* is geconstrueerd en die ons eigenlijk meer leert over de identiteit en mentaliteit van de schrijver dan over het middeleeuwse Ierland.¹⁵ Deze analyse leidt naar twee vragen: hoe zag die Ierse mythe er dan uit? En hoe is zij te verbinden met de persoon van Gerald van Wales?

In de *Topographia* wordt Ierland beschreven als een land van wonderbaarlijke dieren, mensen en gebeurtenissen. Deze beeldvorming is gebaseerd op bepaalde mythische prototypes die onderdeel uitmaken van de denkbeeldige wereld van de Middeleeuwen, een wereld waarin monsters en heiligen de belangrijkste rol spelen. Uit een vermenging van deze prototypes is de Ierse mythe opgebouwd.¹⁶

Marion Wigchert

Een eiland op de rand van de wereld

Het Ierland dat in de *Topographia Hibernica* wordt beschreven is een land aan de grenzen van de bekende wereld: 'Want voorbij die grenzen ligt geen land, er is geen bewoning, noch van mensen, noch van dieren.'¹⁷ Bovendien is Ierland een eiland. Deze twee geografische factoren, een land aan het eind van de wereld en een eiland, behoren tot een bepaald mythologisch prototype, namelijk het idee van het bestaan van een 'Andere wereld'. Een wereld waarin goden, helden, monsters en andere wonderlijke wezens leven. In de Keltische mythologie wordt deze plek op een eiland ten westen van de oceaan gesitueerd. Voor veel bijgelovige middeleeuwers werd daarmee Ierland bedoeld.¹⁸

De geografie van Ierland zoals die wordt geschetst in de *Topographia Hibernica*, een vermenging van twee mythische plaatsen volgens de middeleeuwse denkbeeldige wereld, bevestigt dit idee. Niet alleen beschrijft Gerald het land als een woonoord van monsterlijke wezens en het decor van wonderbaarlijke en heidense gebeurtenissen, daarnaast scheidt hij een beeld van een onbeschaafd en ontoegankelijk land. Een gebied dat wordt beheerst door water en chaos, wild en ruig, vol bergen, heuvels, bossen en moerassen. Een randgebied, een wereld die begint waar de beschaafde en bekende wereld ophoudt. Zoals Boivin stelt, beantwoordt het misschien niet meer in alle opzichten aan de 'Andere wereld' uit de Keltische mythologie maar in elk geval is het een wereld die totaal verschilt van het 'beschaafde' Europa.¹⁹

Een zucht naar het ongewone

Gerald beschrijft Ierland als een wonderland. Niet alleen het tweede deel van de *Topographia*, ook de eerste en laatste zijn doorspekt met wonderverhalen. Gerald bezat duidelijk een voorkeur voor het ongewone. Hij laat zich leiden door grillen van de natuur en fantastische verhalen. Ook zijn kroniek van de geschiedenis van Ierland is beïnvloed door deze neiging tot het ongewone. Het beeld dat hij oproept van de invasies van Ierland door opeenvolgende generaties van volkeren en goden is nog steeds verbonden met de Keltische mythologie. Hij schetst een cyclische beweging waarbij volken door de zondvloed uitwijken naar het westen, zich vestigen in Ierland en in korte tijd door epidemieën en/of door aanvallen van reuzen, die in deze verhalen de chaos symboliseren, de dood vinden. Zij worden opgevolgd door een nieuw invasievolk dat

hetzelfde einde wacht. Hoewel de verhalen zijn ontdaan van hun pre-christelijke verwijzingen, hebben zij hun wonderlijke elementen behouden.

Deze wonder- en mirakelverhalen hebben een beeld gevormd van Ierland als land van *mirabilia*, een gebied van betoverde bronnen, verzwolgen steden en vreemde eilanden, vaderland van avontuurlijke heiligen en bewaarplaats van monsters zoals weerwolven, hermafrodieten en hybriden, kruisingen tussen mensen en dieren en bovendien een land van barbaren.²⁰

Barbaren

De periode waarin Gerald leefde, was er een van expansie. De West-Europeanen traden buiten de grenzen van de hun bekende wereld. Hierdoor werden ze geconfronteerd met volkeren die er een andere levenswijze op na hielden. Deze werd door hen op twee manieren beoordeeld: of ze achtten haar minstens gelijkwaardig aan hun eigen cultuur, zoals de islamitische en Griekse beschavingen aan de Middellandse Zee, of veruit de mindere, zoals de Keltische, Scandinavische en Slavische culturen. De laatste waren in de ogen van westerlingen barbaars. Volgens Bartlett hangen deze vooroordelen mede samen met het feit dat er in de twaalfde eeuw een mentaliteitsverandering plaatsvond, die op haar beurt werd veroorzaakt door het groter worden van verschillen in materiële cultuur en welvaart. Landen als Italië, Frankrijk en Engeland ontwikkelden zich tot welvarende en complexe samenlevingen die in sociaal-economische opzicht steeds meer afstand namen van de Keltische wereld van Ierland.

In de ogen van een hoge Engelse geestelijke zoals Gerald van Wales was Ierland dus een land van barbaren.²¹ Dit blijkt uit de wijze waarop hij de bewoners van zijn Hibernica beschrijft:

Hun uiterlijke kenmerken zoals baarden en kleding en de innerlijke beschaving van hun geest zijn zo barbaars dat men niet kan zeggen dat zij enige cultuur bezitten.²²

Volgens Gerald waren de Ieren bovendien heidenen. Ze woonden voornamelijk in de bossen en op het land, ze waren zeer behaard en droegen alleen zwarte en zeer eenvoudige en sobere kleding. Ze kenden zadel noch bit en als ze ten strijde trokken, waren ze naakt en niet voorzien van echte wapens. Ze leefden

Marion Wigchert

van de veeteelt en aten enkel zuivelproducten en vlees. Ieren gaven niet om steden, geld of poortrechten. Er was geen nijverheid, noch handel in het Ierland van Gerald van Wales.²³

Een land van herders?

De pastorale cultuur van de Ieren wordt door Gerald uiterst negatief beoordeeld:

Het is een wild en ongastvrij volk. Zij leven alleen van beesten en leven als beesten. Zij hebben zich niet ontwikkeld vanuit de primitieve gewoontes van het pastorale leven.²⁴

Uit dit citaat blijkt dat Gerald gelooft in een lineair proces van vooruitgang, dat een progressie van primitieve naar hogere levenswijzen inhoudt. Volgens hem is het normaal voor een volk om zich te ontwikkelen van een stadium van jagen en verzamelen in wouden naar een pastorale (half)nomadische fase en vandaar naar een leven in vaste nederzettingen en gemeenschappen. De Ieren waren dus blijven steken in het tweede stadium en Gerald wijt dat aan henzelf, aan hun inertie en luiheid. De Ieren stonden hun eigen vooruitgang als het ware in de weg.²⁵ Het idee dat de Ieren vasthielden aan een primitieve herderseconomie, maakte onderdeel uit van dezelfde 'Ierse mythe' die tot doel had de Ieren voor te stellen als onderontwikkelde en onbeschaafde lieden. Ook dit beeld van de primitieve pastorale barbaar staat niet op zichzelf, maar heeft wortels in de Klassieke Oudheid. In Homerus' *Odyssee*, bijvoorbeeld, worden de Cyclopen, monsterlijke kannibalen die geen wetten en goden erkenden, afgeschilderd als schaapsherders. Dit deed Homerus volgens Versnel om een tegenbeeld van de hoge Atheense beschaving te presenteren. In feite doet Gerald hetzelfde met de Iers-Keltische wereld, die zo duidelijk mogelijk moet contrasteren met de Anglo-Normandische cultuur.²⁶

Curieus is natuurlijk dat economie en levenswijze voor Gerald een maatstaf vormden om culturen aan te leggen. Verschillen in consumptiepatronen, zoals die tussen een nadruk op brood en een nadruk op melk en vlees verwezen daardoor naar het onderscheid tussen een hogere en een primitieve cultuur - in de eerste at men gekookt en bewerkt, in de tweede vooral rauw voedsel. Deze vorm van symbolisch refereren blijkt duidelijk uit een anekdote in de *Topographia*. Gerald beschrijft hierin hoe een Engels schip gedurende de

vastentijd twee mannen in een bootje tegenkomt. Ze waren bijna naakt, ze droegen slechts een dierenhuid rond de heupen en hadden bijzonder lang haar. Ze werden uitgenodigd aan boord van het Engelse schip te komen en kregen brood en kaas aangeboden. Dit voedsel kenden ze niet want ze aten alleen vlees, vis en rauwe melk. Ze vroegen om vlees, maar vanwege de vasten kregen ze dit niet. De mannen hadden nog nooit gehoord van de vasten, ze waren niet gedoopt en kenden zelfs Christus niet.²⁷

In hoeverre dit beeld van het Ierse pastoralisme op waarheid berust, is moeilijk te zeggen. In veel heuvel- en bergachtige streken van Ierland is nog steeds alleen veeteelt mogelijk. Archeologisch is echter bewezen dat in de lagere delen, zoals bijvoorbeeld in de Boyne-vallei, vanaf de prehistorie kleinschalige akkerbouw is bedreven - exploitatie van grote domeinen kenden de Ieren niet, die is pas door de Anglo-Normandiërs geïntroduceerd.²⁸

Niet alleen in economisch opzicht was Ierland voor Gerald van Wales barbaars, ook de Ierse politieke organisatie werd door hem in hetzelfde licht gezien. Volgens Gerald verwierven de Ierse koningen hun kroon alleen door krachtsvertoon en wapengekletter, dus altijd met geweld. Daar kwam bij dat Ierland een lappendeken was van tientallen kleine en elkaar voortdurend bestrijdende vorstendommen; er was geen centraal gezag zoals in Engeland. Hierdoor werd het beeld van de gewelddadige Ieren verder versterkt. Ieren waren lieden die geen hoger gezag duldden en onbetrouwbaar waren. In Gerald's woorden:

Boven alle andere volken plegen de Ieren steeds verraad. Als zij iemand hun woord geven houden zij het niet. Zij schamen zich niet noch vrezen zij om iedere dag hun belofte of trouw aan anderen gegeven te breken.²⁹

Bartlett meent dat de vorming van dit beeld te maken had met het feit dat de Engelse koning wel verdragen kon afsluiten die voor alle Engelsen bindend waren, maar dat een Ierse koning dit niet kon doen. De tactiek van Hendrik II bestond dan ook uit het erkennen van één van de Ierse koninkjes als heer van heel Ierland om vervolgens leenhulde van hem te eisen. Natuurlijk erkenden de andere Ierse koninkjes deze landsheer niet en als hij een verdrag met de Engelsen aanging, hielden zij zich niet aan de voorwaarden. Voor Hendrik was dit een bewijs van het verraad en de onbetrouwbaarheid van de Ieren en daarmee kon hij dan zijn eigen agressiepolitiek weer rechtvaardigen.³⁰

Marion Wigchert

De Ierse losbandigheid

Naast politieke en een economische aspecten zijn aan de 'Ierse mythe' ook verschillende morele kanten te onderscheiden. Gerald van Wales vat ze als volgt samen:

Een volk dat overspelig, incestueus en onwettig is ontvangen en geboren, illegaal en schandelijk de natuur op een kwaadaardige en gruwelijke manier misbruikt.³¹

De Ieren werden beschuldigd van grove immoraliteit op sexueel gebied. Ze zouden zich bezondigen aan incest, overspel en bestialiteiten. Dit beeld was gebaseerd op de Ierse huwelijksgewoontes. In Ierland was het normaal voor een man om met zijn nicht of met de vrouw van zijn overleden broer te trouwen. Volgens het canonieke recht was dat incest en daarmee een doodzonde. Bovendien, en dit was een doorn in het oog van de Kerk, trouwden de Ieren niet voor het altaar. In Gerald's tijd was de Kerk bezig met een offensief om leken te stimuleren 'voor de kerk' te trouwen - huwelijkssluiting 'voor de (burgerlijke) wet' lag toen helemaal nog in een ver verschiet - zodat de geestelijkheid meer controle zou kunnen uitoefenen op partnerkeuze en huwelijk. Volgens het kerkelijke recht was een huwelijk overigens al geldig als een man en een vrouw elkaar wederzijdse trouw hadden beloofd, maar deze verbintenis werd in de nieuwe constellatie pas 'wettig' als die beloften in het openbaar en bij voorkeur voor een priester en bij of in de kerk waren uitgesproken. Wie dus voortaan niet 'voor de kerk' trouwde, leefde in onwettige gemeenschap en kinderen die uit zo'n verbintenis voortkwamen, waren bastaarden. Het Ierse gewoonterecht echter, de zogenaamde *Brehonlaws*, kende geen scheiding tussen wettige en onwettige kinderen.³²

Een ander conflictpunt tussen het kerkelijke recht en het Ierse gewoonterecht was het feit dat de *Brehonlaws* polygamie en echtscheiding toestonden. Hoewel het niet zeker is dat polygamie en echtscheiding in de praktijk voorkwamen, versterkte de wetenschap dat het gewoonterecht dit in theorie duldde, voor Gerald het idee dat de Ieren een immoreel volk waren: 'De Ieren bezaten evenveel vrouwen als ze wensten en waren zelfs gewoon hun nichten te trouwen'³³; en: 'Mannen wisselen hun vrouwen net als iemand zijn paard inwisselt.'³⁴

Behalve van incest, polygamie en echtscheiding werden de Ieren beschuldigd van bestialiteit. Volgens Gerald was dit een speciale verdorven-

heid van het Ierse volk. Deze aanklacht baseert hij op een aantal wonderlijke verhalen, onder andere van een man die de liefde bedrijft met een koe en van een vrouw die een seksuele relatie heeft met een geit. Bovendien laat hij in één van de beroemdste verhalen uit de *Topographia*, dat van het inauguratieritueel van de koningen van Kenelcunill, aspirant-koningen gemeenschap hebben met een paard. In hoeverre beantwoordde deze beschrijving aan de werkelijkheid? Volgens R. Meens was bestialiteit in een pastorale samenleving niet ongevoel. Uit Ierse boeteboeken uit de vroege Middeleeuwen blijkt bovendien dat seksuele omgang met dieren niet als een grote zonde werd opgevat. Bestialiteit werd in dezelfde bepaling behandeld als masturbatie en de (kerkelijke) straffen voor beide overtredingen konden oplopen van één tot drie jaar boetedoening. In andere West-Europese boeteboeken wordt bestialiteit wel als een bijzonder ernstige overtreding beschouwd.³⁵

De heidense Ieren

Een cruciaal onderdeel van de 'Ierse mythe' werd gevormd door het vermeende heidendom van de Ieren. We geven weer eerst het woord aan Gerald van Wales:

Dit is een smerig volk, zich wentelend in zonden. Van alle volkeren is dit het minst onderwezen in de eerste beginselen van het geloof. De Ieren betalen noch tienden, noch annaten³⁶, noch een penning voor huwelijksovereenkomsten. (...) Ze bezoeken Gods kerk niet met gepaste eerbied.³⁷

Met andere woorden, anders dan andere barbaren waren de Ieren weliswaar, en al héél lang, christenen - dat kon Gerald niet ontkennen - maar *slechte* christenen. Ze kenden de grondbeginselen van het geloof niet en betaalden geen tienden. In de *praktijk* waren het heidenen. Volgens Gerald was alles de schuld van de Ierse geestelijken. Zij zouden hebben gefaald in hun pastorale taken. De reden voor dit falen zou zijn dat de Ierse geestelijken te weinig in de wereld stonden. Ze waren teveel monnik. In plaats van de leken te onderwijzen en te preken besteedden ze al hun tijd aan contemplatie en andere kloosterlijke activiteiten. 'Zij zijn herders die gevoed willen worden en niet willen voeden. (...) Zij zorgen en denken alleen aan zichzelf'.³⁸ Een gevolg van deze houding was volgens Gerald dat alle Ierse heiligen stichters van

kerken en kloosters waren en dat men in Ierland geen martelaren kende. De aartsbisschop van Cashel, die Gerald deze opmerking hoorde maken, schatte evenwel in dat spoedig verandering zou komen in die situatie, 'want nu is er een volk naar het koninkrijk gekomen dat weet hoe martelaren worden gemaakt en eraan gewend is om ze te maken.'³⁹

Slotbeschouwing

Welke rol speelde Gerald van Wales nu in het ontstaan van de 'Ierse mythe'? Boivin stelt dat de meeste ideeën die Gerald over Ierland spuide, reeds enige tijd opgeld deden in West-Europa. Hiervoor verwijst zij naar de verhalende en hagiografische literatuur uit de tweede helft van de twaalfde eeuw. In *romans* en *lais*, onder andere *Érec et Énide* van Chrétien van Troyes uit 1165, wordt een beeld geschetst van Ierland als een land vol wonderen, vreemde gebeurtenissen en bewoners. Deze verhalen draaien meestal om de dochter van een Ierse koning die de schakel zou vormen tussen Ierland en de Keltische 'Andere wereld'. Deze prinses staat bekend onder meerdere namen, de beroemdste is Iseut (Isolde). Naast deze mythe van de 'Andere wereld' vinden we in de verhalende literatuur beschrijvingen van Ierland als een onbeschaafd en ontoegankelijk land bevolkt door ongemanierte wilde mannen.⁴⁰

Verschillende aspecten van de 'Ierse mythe' vinden we al bij elkaar in de *Vita Sancti Malachie*, de levensbeschrijving die Bernard van Clairvaux in 1152 maakte van de Ierse heilige Malachie (1094-1148). In dit werk wordt een kwart eeuw vóórdat Gerald van Wales hetzelfde deed, een beeld geschetst van de Ieren als heidense barbaren:

Bij de aanvang van zijn functie als geestelijke besefte de man van God dat hij niet met mensen maar met beesten te maken had. Hij had nog nooit personen ontmoet met dezelfde graad van barbaarsheid. Ook had hij nimmer mensen ontmoet met zo een zondige levenswijze, onbeschaafd gedrag, goddeloosheid, barbaarse wetten, ongedisciplineerde karakters en weerzinwekkende gewoontes.⁴¹

Bernard van Clairvaux was waarschijnlijk de eerste die dit uiterst negatieve beeld van de Ieren heeft opgehangen. Daarbij moet men dan wel in het oog houden dat de *Vita Malachiae* een hagiografische tekst is. Bernard wilde geen

historisch of etnografisch werk schrijven, maar een heiligenleven. Overdrijving hoort bij dat literaire genre. De belangrijkste doelstelling was om het leven van St. Malachie een grotere betekenis te geven en de importantie van een heilige werd vooral bepaald door de verschrikkelijkheid van zijn tegenstanders. Door de Ieren zo zwart mogelijk af te schilderen vergrootte Bernard van Clairvaux de heiligheid van St. Malachie. Volgens Boivin kende Gerald van Wales de *Vita Sancti Malachiae*, bepaalde passages in de *Topographia Hibernica* zijn er rechtstreeks door beïnvloed. Maar Gerald had met zijn negatieve beeldvorming van de Ieren totaal andere bedoelingen dan Bernard van Clairvaux. Wat valt er over die bedoelingen te zeggen?⁴²

Als motief voor het schrijven van de *Topographia Hibernica* noemt Gerald zelf het optekenen van wonderbaarlijke dingen ten behoeve van het nageslacht. Dit is precies wat hij in de eerste twee delen van het werk doet. Echter, in het laatste hoofdstuk lijkt het of hij een kruistocht voert tegen de Ierse bevolking. Daar vinden we alle stereotypen die hierboven zijn besproken en die niets te maken hadden met de door Gerald zelf gegeven motieven voor het schrijven van zijn werk. Bartlett zag in de constructie van dit beeld van de Ieren als barbaren een manier om de verovering en kolonisatie van Ierland te legitimeren. In Anglo-Normandische kring schilderde men die graag af als een religieuze missie. Onder het voorwendsel van missionering werd de expeditie van Hendrik II ook door de paus goedgekeurd. En om deze farce te laten werken moest er een beeld worden geschapen van de Ieren als goddeloze barbaren. Stewart spreekt in dit verband over een vooropgezet plan van Gerald om de wereld te tonen dat dit barbaarse volk behoefte had aan normalisatie oftewel Normandisering.⁴³ Stewart beschouwt de *Topographia Hiberniae* dan ook als een inleiding op en rechtvaardiging van Gerald's tweede boek over Ierland, de *Expugnatio Hibernica*, waarin verhaald wordt van de militaire expeditie van prins John in Ierland.⁴⁴

Ik denk echter dat de vervormende spiegel die Gerald voor het twaalfde-eeuwse Ierland heeft geplaatst nog een andere achtergrond heeft gehad, namelijk zijn eigen identiteit en achtergrond. Deze werkten in twee opzichten in Gerald's Ierse werken door. Ten eerste bepaalde het feit dat Gerald een aanhanger was van de Greogoriaanse hervormingsbeweging voor een groot deel zijn visie op de Ierse geestelijkheid. Ten tweede zou zijn Welshe afkomst wel eens een belangrijke rol hebben kunnen spelen in het scheppen van een negatief beeld van de Ieren. Gerald moet hebben geweten dat de volkeren van Wales en Ierland aan elkaar verwant waren. Het is zeer goed mogelijk dat

Marion Wigchert

Gerald de Ieren zo barbaars mogelijk afschilderde om de afstand tussen hen en zijn eigen Welshe familie zo groot mogelijk te maken.

Dus hoewel Gerald niet verantwoordelijk was voor het ontstaan van de 'Ierse mythe', heeft de populariteit die zijn *Topographia Hibernica* in de Middeleeuwen genoot, geleid tot een zeer ruime verspreiding ervan. De Ierse mythe heeft tot ver na de Middeleeuwen de contacten tussen Engelsen en Ieren beïnvloed.

Noten:

1. J.J. O'Meara, *Gerald of Wales. The history and topography of Ireland* (Suffolk 1982) 13-15.
2. R. Bartlett, *Gerald of Wales 1146-1223* (Oxford 1982) 14; B.F. Roberts, *Writers of Wales: Gerald of Wales* (z.p. 1982) 8-10; J.M. Boivin, *L'Irlande au Moyen Age, Giraud de Barri et la Topographia Hiberniae* (Parijs/Genève 1993) 14; A.D. Carr, *Medieval Wales* (New York 1995) 51-53.
3. Roberts, *Writers of Wales*, 10-11.
4. Bartlett, *Gerald of Wales*, 27.
5. Roberts, *Writers of Wales*, 13-24; Boivin, *L'Irlande*, 20-22.
6. Boivin, *L'Irlande*, 32-33.
7. M.T. Flanagan, *Irish society, Anglo-Norman settlers, Angevin kingship, Interactions in Ireland in the late twelfth century* (Oxford 1989) 97-80.
8. Bartlett, *Gerald of Wales*, 3.
9. Flanagan, *Irish society*, 7-8; Otway-Ruthven, *A history of medieval Ireland* (Londen 1980) 47-48.
10. Boivin, *L'Irlande*, 17; Otway-Ruthven, *A history*, 66-67.
11. De huidige counties Donegal en Sligo en de 'regio' Connacht.
12. O'Meara, *Gerald of Wales*, 14; Boivin, *L'Irlande*, 70-71.
13. Deze heilige wordt ook wel St. Columba of St. Colmcille (Keltisch) genoemd.
14. Stewart, 'Topographia Hiberniae, An analysis of Gerald of Wales's sources and motives for writing', *Celtica* 21 (1990) 642-647.
15. *Ibidem*, 652.
16. Boivin, *L'Irlande*, 111.
17. O'Meara, *Gerald of Wales*, 31.
18. Boivin, *L'Irlande*, 111-112.
19. *Ibidem*, 112.
20. *Ibidem*, 113-114.
21. Bartlett, *Gerald of Wales*, 16.
22. O'Meara, *Gerald of Wales*, 101.
23. Hier spreekt Gerald zichzelf tegen. In boek I van de *Topographia Hibernica* vertelt hij ons dat de Ieren geen wijngaarden hadden, wijn werd uit Frankrijk gehaald in ruil voor huiden en vachten. Zie O'Meara, *Gerald of Wales*, 35.

24. *Ibidem*.
25. *Ibidem*, 102.
26. I. Dros, *Homerus' Odysseia. De reizen van Odysseus* (Amsterdam 1995) 149-152.
27. O'Meara, *Gerald of Wales*, 110-111; Bartlett, *Gerald of Wales*, 161-162.
28. M. Ryan, ed., *The illustrated archaeology of Ireland* (Dublin 1991) 180.
29. O'Meara, *Gerald of Wales*, 106.
30. Bartlett, *Gerald of Wales*, 166.
31. O'Meara, *Gerald of Wales*, 118.
32. Bartlett, *Gerald of Wales*, 39.
33. Citaat van de twaalfde-eeuwse Engelse kroniekschrijver Roger of Howden. Zie Bartlett, *Gerald of Wales*, 44.
34. Citaat van de circa 1100 levende geestelijke Anselm. Zie Bartlett, *Gerald of Wales*, 170.
35. R. Meens, 'Van koningen en paarden, Gerald van Wales en het inauguratieritueel van de koningen van Kennell-cunill', *Millennium* 9:1 (1995) 17-18.
36. Aan de paus verschuldigd aandeel der inkomsten van een geestelijk ambt in het eerste jaar.
37. O'Meara, *Gerald of Wales*, 98.
38. *Ibidem*, 113.
39. *Ibidem*, 14-16.
40. Boivin, *L'Irlande*, 118-122.
41. *Ibidem*, 133.
42. *Ibidem*, 131-134.
43. Bartlett, *Gerald of Wales*, 169.
44. Stewart, 'Topographia Hiberniae', 654-656.